

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ARŞİVLERİMİZE YÖNELİK YAPILMIŞ DÜZENLEMELER

(KISA TARİHÇE)

Adnan YILDIZ*

Bundan 160 yıl önce (1846) organize bir yapıya kavuşan **arşiv konusu**, Osmanlı Devleti'nin ilgisiyle Cumhuriyet'e devrolmuştur.

Cumhuriyet döneminde arşivlerimizin geliştirilmesine yönelik birçok düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler sayesinde önemli mesafeler katedilmiş, arşivlerimizle ilgili bazı hususlar gelişmiş ülkeler seviyesine getirilmişse de arşiv meselelerimizin bir çoğu çözülebilmeye değıildir.

Hazine-i evrak adıyla devraldığımız Osmanlı dönemine ait arşiv malzememiz, gerektiği şekilde saklanıp hizmetlerin yerine getirileceği ve değerlendirileceği kendine ait bir binaya henüz kavuşmamıştır. Ayrıca bir çok kurumun elinde bulunan birbirini tamamlar nitelikteki adı geçen döneme ait çok miktarda malzeme de bir yapı altında bütünleşecekleri günü beklemektedir.

Cumhuriyet döneminde oluşturulan arşiv malzememiz ve arşivlerde çalışan personelin özlük hakları gibi hususlarda da sıkıntılar henüz aşılabilmeye değıildir.

Arşivlerimizle ilgili hususlarda doğru teşhisler koyabilmek bu güne kadar geçirdiği sürecin doğru değerlendirilmesi ile mümkündür. Cumhuriyet döneminde arşivlerimize yönelik düzenlemeler ile ilgili süreci arşivlerin teşkilâtlandırılması, arşiv hizmetleri ve arşivlerden yararlanma usulleri olarak değerlendirebiliriz.

Arşivlerimizin Teşkilatlandırılmasına Yönelik Düzenlemeler

Cumhuriyet döneminde arşivlerin teşkilatlandırılmasına yönelik ilk düzenleme Başvekalet Kalemî Mahsus Müdürlüğü'ne bağlı "*Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği*"nin oluşturulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Mülga nezaret ve dairelere ait arşivlerin sorumluluğunu da yüklenen Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği 1927 yılında "*Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği*" kadrosuyla Başvekalet Müsteşarlığına bağlanmıştır.¹

18.05.1929 tarih ve 1452 sayılı "*Devlet Memurları Maaşatının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanun*"la

Başvekalet Müsteşarlığı Muamelat Müdüriyetine bağlı Müdür Muavinliği olarak yer almıştır. Bu kanunla Hazine-i Evrak kadroları 1 muavin, 2 memur, 1 katip şeklinde oluşturulmuştur.²

20.05.1933 tarih ve 2187 sayılı "*Başvekalet Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun*"un birinci maddesiyle de "*Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü*" olarak Başvekalet Müsteşarlığına bağlı altı müdürlükten biri olarak yer almıştır. Bu kanundaki kadro cetvelinde Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne ait kadrolar: 1 müdür, 1 muavin, 3 memur, 1 kaptan oluşturulmuştur.³

19.04.1937 tarih ve 3154 sayılı "*Başvekalet Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun*"la Başvekalet Müsteşarlığına bağlı sekiz birimden biri olarak müstakil bir "*Arşiv Dairesi*" haline getirilmiştir. Kadrolar ise; 1 müdür, 1 muavin, 4 memur, 1 katip şeklinde oluşturulmuştur.⁴

23.06.1943 tarih ve 4443 sayılı "*Başvekalet Hakkında Kanun*"un birinci maddesi ile de Başvekalet Müsteşarlığına bağlı iki genel müdürlükten biri olarak "*Arşiv Umum Müdürlüğü*" statüsüne kavuşturulmuştur. Kadrolar ise; 1 umum müdür, 2 umum müdür muavini (Bunlar aynı zamanda tasnif işleri ve telhis işleri müdürüdür), 8 arşivist, 4 şef, 12 arşiv memuru olarak cetvelde yer almıştır.⁵

09.03.1954 tarih ve 6330 sayılı "*Başvekalet Hakkında Kanun*"un birinci maddesinde Başbakanlık Müsteşarlığına bağlı 3 umum müdürlükten biri olarak önceki kanundaki vasfını devam ettirmiştir. Kadro adedi ve ünvanlar değişmemiştir.⁶

12.10.1976 tarihinde Başbakanlık Müsteşarlığı'nın 388.2/09796 sayılı onayı ile "*Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı*" kurumuştur. Bu düzenleme ile birlikte Arşiv Teşkilatı, Başbakanlık Teşkilatı içerisinde Arşiv Genel Müdürlüğü ve Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı olarak iki müstakil birim şeklinde temsil edilmeye başlanmıştır.

* Başbakanlık Osmanlı Arşivi - İstanbul.

¹ İsmet BİNARK, *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri*, Ankara, 1994, s.17.

² TC. Resmi Gazete, 30.06.1929, Sayı: 1229.

³ TC. Resmi Gazete, 24.05.1933, Sayı: 2409.

⁴ TC. Resmi Gazete, 28.04.1937, Sayı: 3591.

⁵ TC. Resmi Gazete, 29.06.1943, Sayı: 5442.

⁶ TC. Resmi Gazete, 17.03.1954, Sayı: 8660.

27.02.1982 tarih 8/4334 sayılı "*Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esasları*" adlı Bakanlar Kurulu kararı ile Başbakanlık esas birimlerinden biri olarak "*Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*" kurulmuştur. Bu kanunda arşivlerin teşkilatlanması; "*Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*" ve "*Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı*" olarak yer almıştır.¹

18.06.1984 tarih ve 203 sayılı "*Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*" ile arşivler yeniden yapılandırılmıştır.² Bu kararname 10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı "*Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun*" olarak kanunlaştırılmıştır. Bu kanuna göre; milli arşivlerimizin korunması ve değerlendirilmesi ile ilgili her türlü görev kanununun 2. maddesinin g) fıkrası ile Başbakanlığa verilmiştir. Yine 7. maddenin d) fıkrası ile de "*Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*" kurularak 11. maddede görevleri sayılmıştır. Bu kanuna dayanılarak Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü teşkilatı arşivcilik hizmetlerine uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. 3056 sayılı kanuna göre Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; İstanbul'da Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara'da Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı olarak yapılandırılmıştır.

3056 sayılı kanununun 35. maddesi ile de Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik özel bilgi ve ihtisas gerektiren konularda "*Sözleşmeli Personel*" istihdam edilebileceği hükmü getirilmiştir. Böylece uzman arşiv personelinin temini en geniş şekilde ve büyük ölçüde teşvik edilmiştir.³

Arşiv Hizmetleriyle İlgili Düzenlemeler

Arşiv hizmetlerine yönelik Cumhuriyet döneminde yapılan ilk düzenleme. 19.09.1934 tarih ve 2/1282 sayılı bakanlar kurulu kararı ile yürürlüğe konulan "*Resmî Evrak ve Defterlerin Lüzumsuz Olanların Yok Edilmesi Tarzı Hakkında Nizamname*"dir. Bu kanunla merkez ve taşra kuruluşlarında ayıklama, imha ve saklama işlemlerini görmek, bu konularda karar vermek üzere Ankara'da bir merkez komisyonu kurulmuştur. İllerde ise; ayıklama kurulu teşkil edilerek çalışma metotları tespit edilmiştir.⁴

12.01.1935 tarih ve 2/1849 sayılı Ankara'da modern arşivcilik hizmetlerinin gerektirdiği bir arşiv binası yapılması, bu binanın yerinin tespiti, plan ve haritasının hazırlanması, maliyetinin hesaplanması, arşivist yetiştirilmek üzere öğrenci Avrupa'ya gönde-

¹ TC. Resmi Gazete, 28.02.1982, Sayı: 17619 (Mükerrer).

² TC. Resmi Gazete, 18.06.1984, Sayı: 18435 (Mükerrer).

³ TC. Resmi Gazete, 19.10.1984, Sayı: 18550.

⁴ TC. Resmi Gazete, 4 Teşrinievvel 1934, Sayı: 2820.

rilmesi ve bütün bu işler için; Başvekalet, Milli Müdafaa, Maliye, Nafia ve Maarif vekillikleri ile 'Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nden seçilecek birer kişiden bir komisyon kurulması ve hazırlanacak raporun Başvekalet'e verilmesi gibi hususları düzenleyen kararname çıkarılmış, bu çok önemli proje o tarihlerde uygulanamamıştır. Adı geçen Bakanlar Kurulu Kararı, Cumhuriyet döneminde ilk defa arşiv hizmetleri konusunun en üst ve geniş çerçevede ele alındığı düzenlemedir. Kanunda öngörülen arşiv sitesinin yapımına 1971 yılında başlanabilmiş ve 1988 yılında tamamlanmıştır. Ankara'da bulunan bu sitede Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesi saklanmaktadır.⁵

16.01.1935 tarih ve 2/1863 sayılı "Resmi Dairelerdeki Lüzumsuz Kağıtların Ne Suretle Yok Edileceği Dair olan 2/1282 Sayılı Nizamnamenin Tefsirine Dair Kararname" imha çalışmalarının şekline yöneliktir.⁶

30.03.1937 tarih ve 2/6276 sayılı "Resmi Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanların Yok Edilme Tarzı Hakkındaki 19.09.1934 Tarihli Nizamnamenin Bazı Maddelerini Değiştiren Nizamname" ile 2/1282 sayılı nizamnamenin iki maddesi değiştirilmiş, bir madde ile bir fıkra eklenmiştir. Yapılan değişikliklerle ilçelerde de birer Ayıklama Kurulu'nun teşkili esas alınmıştır.⁷

21.05.1937 tarih ve 2/6651 sayılı "Resmi Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz olanların Yok Edilme Tarzı Hakkındaki 2/1282 ve 2/6276 sayılı Kararnamelerle Mer'iyete Konulan Nizamnamelerin Yerine Muhtelif Memleketlerde Tatbik Edilmekte Olan Usullerin Tetkikinden Sonra Türk Tarih Kurumu Tarafından Yeni Bir Proje Hazırlanıncaya Kadar Resmi Evrak ve Defterlerin Hiçbir Surette Yok Edilmemesi Hakkında Kararname" çıkarılmıştır. Bu kararname ile arşivlerdeki ayıklama ve imha işlemleri durdurulmuştur.⁸

27.05.1940 tarih ve 2/13556 sayılı "Muhafazasında Zorluk Çekilen ve Tarihi Kıymeti Bulunmayan, Adliye Vekaleti'nin Çok Eski Senelerden Kalmış ve Hükümleri Sakıt Olmuş Kanunlarla Yine Eskiden Kalma ve Eski Harfli Fersudeleşmiş Risalelerin ve Diğer Vekaletlerle Divan-ı Muhasebatın Buna Benzer

Evrakı ile Hesap İşlerine Ait Evrakın 2/6651 Sayılı Kararname ile Tatbiki Tehir Edilmiş Nizamnamedeki Esaslar Dairesinde Yok Edilmesi Hakkında Kararname" çıkarılmıştır.⁹

30.06.1941 tarih ve 16120 sayılı "Maliye Vekaletinin Merkezde Bulunan Hesap İşlerine Müteallik Lüzumsuz Evrakı ile Birlikte, Buna Müteferri Kuyudat ve Muamelesi Neticelenmiş Diğer Evraktan Hiçbir Suretle Kıymetli Olmayanların Nizamnamedeki Usul Dairesinde Yok Edilmesi Hakkında Kararname" çıkarılmıştır.

1937 yılında uygulanması ertelenen 2/1282 sayılı kanunun uygulaması, Adliye ve Maliye Vekaletlerine mahsus olarak tekrar uygulanmaya konulmuştur.

26.03.1956 tarihinde kabul edilen 6696 sayılı "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun" 10 maddeden oluşmaktadır. İlk üç maddesinde arşiv ve arşivlik malzemenin tanımı yapılmış, 5. madde ile de kapsamı belirtilmiştir. Kapsamla; tüm kamu kurum ve kuruluşları, kamu evrakı üreten oluşumlar mükellef kılınmıştır.¹⁰

Bu kanun, 1959 yılı ve onu takip eden yılların bütçe kanunlarına; "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun Hükümleri Mali Yılında Uygulanamaz" fıkrası eklenerek uygulanamamıştır. Ancak bazı kurumlar 1968 yılından sonra bütçe kanunlarıyla kendilerine özel yetkiler sağlayarak kendi hazırladıkları yönetmeliklerle imha işlemlerini gerçekleştirmişlerdir.

14.09.1957 tarihli ve 4/9438 sayılı "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkındaki Nizamnameyi Mer'iyete Koyan İcra Vekilleri Heyeti Kararı" 6696 sayılı kanunun uygulama usullerine yöneliktir. Adı geçen karar 26 maddeden oluşmaktadır.6696 sayılı kanun uygulanmadığından dolayı bu karar da uygulanamamıştır.¹¹

Arşivlerimize ait hususların bir bütün olarak hükme bağlandığı "Devlet Arşiv Kanunu Tasarı" 1968 yılında TBMM'ye sunulmuş, ilgili komisyonlardaki görüşmeler tamamlanamadığından kadük olmuştur.

Adı geçen tasarı 1971 yılında meclise sunulan "Devlet Arşivlerinde Genel Müdürlüğü Kuruluş ve

⁵ İsmet BİNARK, "Temel Arşivcilik Bilgileri ve Arşiv Mevzuat Düzenlemeleri", Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Personel Hizmeti İçerisi Eğitimi Ders Notları (5 Ekim- 3 Aralık 1992), İstanbul,1993, s. 41.

⁶ TC. Resmi Gazete, 26 Kanunusani 1935, Sayı: 2913.

⁷ TC. Resmi Gazete, 9 Nisan 1937, Sayı: 3576.

⁸ TC. Resmi Gazete, 31 Mayıs 1937, Sayı: 3618.

⁹ İsmet BİNARK, a.g.m, s.42.

¹⁰ TC. Resmi Gazete, 4 Nisan 1956, Sayı: 8276.

¹¹ TC. Resmi Gazete, 22 Ekim 1957, Sayı: 9738.

Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı" ile 1978 yılında plan komisyonlarındaki görüşmeler sırasında birleştirilmiştir. Tek metin haline gelen bu tasarının kanunlaşması da gerçekleşmemiştir.

1975 yılında çıkarılan "*Devlet Arşiv Yönetmeliği*" 19 maddeden oluşmaktadır. Yönetmelik 16 maddesini Devlet Arşiv Kanunu Tasarısından almıştır.¹²

1977 yılında çıkarılan "*Fakülte ve Yüksekokullarda Okuyan Öğrencilere Başbakanlıkça Verilen Burslar Hakkında Yönetmelik*" arşiv hizmetlerinin gerektirdiği mesleki bilgiye sahip personelin yetiştirilmesi amacıyla çıkarılmıştır.¹³

1988 yılında "*Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*" hazırlanmıştır. Bu kararname 28.09.1988 tarihinde 3473 sayılı ile "*Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun*" olarak kanunlaşmıştır.¹⁴

3473 sayılı kanun 9 maddeden oluşmaktadır. 1. maddede kanun kapsamına giren mükellefler sayılmıştır. Ancak; bazı kamu kurumları (Cumhurbaşkanlığı, TBMM, Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli İstihbarat Teşkilatı, 01.02.2000 tarihinde ek ibareyle Dışişleri Bakanlığı) saklama ve ayıklama işlemleri kendi mevzuatlarına tabi olmak kaydıyla kapsam dışı bırakılmıştır. Bu kanunla arşiv ve arşivlik malzemenin tarifleri yeniden yapılmış, ayıklama ve imha işlemlerine dair usul ve esaslar belirlenmiştir.

3473 sayılı kanunun altıncı maddesi gereğince hazırlanan "*Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik*" 16.05.1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁵

2001 yılında "*Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*" ile 1988 tarihli yönetmeliğin 10, 13, 24, 28, 30, 33, 35, 38, 39 ve 40'inci maddeleri ve Ek:1'i değiştirilerek yönetmeliğe 3 ek madde ve Ek:6 eklenmiştir.¹⁶

2005 yılında "*Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*" ile yönetmeliğin 2, 3, 37, 38, 44 ve 45'inci mad-

deleri değiştirilerek, yönetmeliğe 1 geçici madde eklenmiştir.¹⁷

Bu yönetmelik, ayıklama ve imha işlemleri, komisyonların teşkil edilmesi, arşiv malzemesinin Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devir işlemleri ve bu işlemlerde kullanılacak formlar gibi hususların yer aldığı sekiz kısımdan oluşmaktadır.

Mevcut yönetmeliğin değişik tarihlerde uygulama zorluklarını ortadan kaldırmak amacıyla bir çok maddesi değiştirilmesine rağmen olumsuzluklar giderilememiştir.

Arşivlerden Yararlanma Usullerine Yönelik Düzenlemeler:

Devlet arşivlerinde araştırma hususlarını düzenleyen 23.06.1989 tarih 89/14269 sayılı "*Devlet Arşivleri Araştırma ve İnceleme Yapmak İsteyen Türk ve Yabancı Uyruklu Gerçek ve Tüzel Kişilerin Tabi Olacakları Esaslar*", Bakanlar Kurulu kararı ile düzenlenmiştir. Adı geçen esaslar AB Uyum Yasaları çerçevesinde 31.03.2002 tarih ve 2002/3681 sayılı Bakanlar kurulu kararıyla yeniden düzenlenmiştir.¹⁸

Bu esaslara göre; ellerinde arşiv malzemesi bulduran ve araştırma hizmeti veren kurum ve kuruluşların arşivlerinden yararlanacak olanların müracaat usülleri, yararlanma usülleri belirtilmiştir. Ayrıca bu kurum ve kuruluşların ellerindeki son işlem tarihi üzerinden otuz yıl geçmiş tasnifli arşiv malzemesinden yararlanma hakkı getirilmiştir.

Yürürlükteki Düzenlemeler:

3056 sayılı "*Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun*",

3473 sayılı "*Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun*" ve bu kanuna bağlı olarak çıkarılan "*Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik*",

2002/3681 sayılı "*Devlet Arşivleri Araştırma ve İnceleme Yapmak İsteyen Türk ve Yabancı Uyruklu Gerçek ve Tüzel Kişilerin Tabi Olacakları Esaslar*".

¹² TC. Resmi Gazete, 19 Aralık 1975, Sayı: 15443.

¹³ TC. Resmi Gazete, 29.06.1977, Sayı: 15981.

¹⁴ TC. Resmi Gazete, 04.10.1988, Sayı: 19949.

¹⁵ TC. Resmi Gazete, 16.05.1988, Sayı: 19816.

¹⁶ TC. Resmi Gazete, 08.08.2001, Sayı: 24487.

¹⁷ TC. Resmi Gazete, 22.02.2005, Sayı: 25735.

¹⁸ TC. Resmi Gazete, 01.03.2002, Sayı: 24682.